

POESIA I TRADUCCIÓ DE POESIA¹

A Arthur Terry *In Memoriam*

Un cop acabada, la traducció hauria d'haver esdevingut un text idèntic a l'original i tanmateix diferent d'ell: una mateixa energia expressiva sota dos sistemes expressius diferents.

Antoni Pous

1

Potser no hi ha cap literatura entre les del nostre voltant que pugui ostentar com la catalana una nòmina tan brillant de poetes traductors. Els grans noms de la nostra poesia van lligats amb els més alts de la literatura mundial. Quan dic grans noms penso sobretot en aquests sis: Verdaguer, Maragall, Carner, Riba, Sagarra i Manent. Quan dic poesia vull dir literatura: poemes, narrativa, teatre, assaig, pensament, totes les modalitats de la creació literària pertanyents al món del *poètic*. Sense oblidar les que ocupen espais fronterers o compartits amb altres arts, plàstiques, musicals, visuals. Com tampoc no hauríem d'oblidar que l'estudi i el debat a què estan dedicades aquestes «VIII Jornades de Traducció a Vic» també pertanyen al món del *poètic* en la mesura que abordem la traducció com a creació literària i intentem de penetrar-ne els misteris i les contradiccions.

Una de les misterioses contradiccions que envolten la traducció literària em sembla que prové de l'estima de què gaudeix, d'una banda, i del menysteniment provat amb què és tractada, de l'altra. Ben mirat, la traducció de poesia en català, en contrast amb la grandesa

1. Aquest article és una adaptació de la conferència inaugural de les VIII Jornades de Traducció a Vic, «Traduir Poesia».

dels noms a què m'he referit, deu ser una de les activitats més poc considerades a les borses de valors culturals. Ni tan sols no hi té coització. No em refereixo, és clar, a Wall Street, sinó a les borses de valors culturals: les polítiques de les administracions i dels governs, els centres creadors d'opinió, els sistemes d'ensenyament, les indústries de l'edició, els departaments de les universitats. En resum, els centres de poder des d'on es decideixen i s'implanten els programes de l'activitat pública que anomenem cultura.

La traducció de poesia en català és una activitat tres vegades castigada, per traducció, per poesia i per en català. En tant que traducció, té rang subaltern enfront del text original, considerat de condició més noble. En tant que traducció de poesia, pateix la subordinació als altres gèneres literaris, en especial a la narrativa de consum, o de *bestseller*, programada per evitar tota dificultat de lectura i excloure tot estímul del pensament crític. Si encara hi afegim el tercer càstig, «en català», llavors la traducció de poesia ni tan sols no existeix en l'imaginari dels programadors de la cultura, els quals n'han decretat la no existència, d'acord amb el principi que existeix només allò que el mercat decideix que existeixi i prou.

Però la poesia existeix, la poesia catalana existeix, la poesia traduïda al català existeix. No és res de prescindible, ara per ara. Sense traducció, la facultat humana universal de comunicar es torna incomunicant. Sense poesia traduïda en català, els catalans no som ben bé reals. Com no ho són els italians sense poesia traduïda en italià o els russos sense poesia traduïda en rus. No faig jocs de paraules: la realitat d'això que anomenem «els catalans», «els italians», «els russos», conté, a més de la llengua i la poesia en la llengua respectiva, la traduïbilitat universal. Tota llengua i tota literatura són traduïbles i traductives. Poden ser traduïdes a totes i a cadascuna de les llengües del món i tenen capacitat de traduir totes i cascuna de les llengües del món. Sense això no existeixen russos, catalans, francesos, ni cap col·lectiu que es remeti a una existència lingüística i literària dita nacional.

Vet aquí la paradoxa de la poesia i de la traducció de poesia: són necessàries i innecessàries alhora. És l'enigmàtica contradicció que potser ja ens ve de Grècia, de quan Plató va decretar que els poetes

no tenien lloc a la seva República. La literatura, sospitosa de mentir, perquè crea mons de ficció, feia nosa al «diví» Plató, li semblava incompatible amb la filosofia, consagrada a la recerca de la veritat. Ni els poemes sublims d'Homer ni l'excels teatre dels tràgics no servien a Plató per a la construcció del seu Estat ideal. Segons ell la formació dels ciutadans d'aquell Estat no passava per la literatura.

Quina paradoxa! A part que els seus *Diàlegs* són plens de mites i de poesia, la condemna de Plató no ha aconseguit mai d'expulsar la literatura de la vida de la República. Fins i tot en temps de totalitarismes, quan els drets a la diversitat i a la discrepància semblen sucumbir, la poesia és capaç de sobreviure. Com a *Fahrenheit 451* (1953), la novel·la d'anticipació i de crítica cultural de l'escriptor nord-americà Ray D. Bradbury, que el cineasta francès François Truffaut va traslladar –va traduir– al film del mateix títol (1966). El foc pot destruir els llibres de paper, però no pot destruir els llibres vivents en què es converteixen els ciutadans rebels. Conjurats a preservar els llibres, cadascun encarna una obra literària de valor perenne memoritzant-la per sempre, per transmetre-la de viva veu al llibre vivent que el succeirà..

La poesia continua avui al centre de la contradicció. Fa bonic, però fa nosa. Fa nosa, però fa bonic. El poeta és expulsat del mercat, és arraconat a l'armari de les andròmines molestes. Però a vegades el protocol el reclama. Llavors és convocat a la cerimònia i, com si fos el ram de flors que el majordom col·loca al centre de la taula del banquet, el poeta hi acut a fer bonic. Ho hem vist un cop més aquests dies de la Festa del Llibre. El llibre té el seu dia anual enmig de tot un any d'oblit. La rosa és el seu símbol de bellesa decorativa i efímera.

La diada del llibre i de la rosa es va estenen, diuen, per diversos països. S'estén al mateix temps l'oportunitat d'observar l'esquizofrènia que esqueixa les societats d'Occident, atrapades en les malles de l'amor–odi envers la creació literària i la necessitat–refús davant del consum de productes literaris. Mentre el cercle viciós dels mitjans públics–poders públics–mercenaris públics celebra l'increment de vendes dels presumptes llibres dels presumptes escriptors i dóna oportunitats als dirigents polítics perquè s'atribueixin fins i tot

el sol primaveral que acostuma a fer el dia del llibre i de la rosa, el cercle virtuós dels autors denuncia, un cop l'any –i un cop l'any inútilment–, la misèria cultural d'un país on, no un dia sinó tots els 365 dies de l'any, es «perd consciència del valor de la literatura en la formació de les persones», on «tant els mitjans de comunicació com l'escola dediquen més hores a la literatura castellana que a la catalana», on «per cada llibre en català que es ven, se'n venen deu en castellà», on «els representants públics no se senten obligats a fer un ús competent del propi idioma», on «molts escriptors no són conscients de la seva responsabilitat en l'enriquiment de la llengua», on «es troben més barreres que facilitats en la difusió internacional de la pròpia literatura», on «els escriptors catalans han de donar sense rebre gairebé res» (Centre Català del PEN. Manifest de vuitanta autors. Abril de 2004. Dels diaris).

L'escriptor sent activa la contradicció en què viu instal·lada la societat catalana. Viu presonera de l'aspiració a perdurar en les immortals obres literàries dels seus escriptors i amorrada al piló de les lleis del mercat, que inexorablement porten les literatures de demanda superior a devorar les de demanda inferior. Perdurar i sucumbir es compensen. Si, en paraules de Joan Triadú, la poesia és l'expressió verbal potser més profunda de l'ésser humà i la llengua catalana és l'element ara per ara indispensable de la identitat col·lectiva, no és estrany que els escriptors catalans pateixin del mal de llengua, un mal que neix de la relació problemàtica i adolorida amb la llengua, base de l'ofici d'escriure.

I tanmateix, la traducció literària és la via per on circula la noble ambició de la llengua catalana, llengua del món, d'existir entre les llengües del món. Via d'anada i de tornada. Traduir autors catalans en anglès, en suec o en xinès significa projectar enfora. Traduir literatura d'altres llengües al català, en canvi, és projectar endins. En termes de mercat parlariem d'exportació–importació. En termes vitals parlem de respiració. La traducció aconsegueix la funció respiratòria d'una llengua. Els pulmons aspiren i expiren oxigen per a donar-nos vida i energia. Així la traducció inhala i exhala l'aire que tota llengua necessita.

El català serà una llengua del món mentre sigui indefinidament apta en mans dels traductors per expressar el que altres escriptors expressen en una altra llengua, la que sigui, perquè, si és una llengua, sempre ho és del món. Més d'una vegada he fet una observació que deu ser comuna a molts de nosaltres. Quan em trobo amb interlocutors que desconeixen l'existència del català o en tenen idees confuses, comprovo que l'argument que més els convenç és saber que els catalans llegim les grans obres literàries del món en català, com és el cas de la *Divina Comèdia*, traduïda set vegades: Andreu Febrer al segle xv i Antoni d'Espona i de Nuix al segle xix. Quatre traduccions al segle xx, les d'Antoni Bulbena i Tusell, Narcís Verdaguer i Callís, Llorenç Balanzó i Pons i Josep M. de Sagarra. Pel que fa al segle xxi, tot just estrenat, ja en tenim una, la de Joan Francesc Mira. O les *Elegies de Duïno*, de Rilke, que llegim en tres variacions.

Som molt donats a l'auscultació de l'ús social del català. Ens complaem en les enquestes sobre els comportaments lingüístics. Devorem les notícies referides a la salut de la llengua catalana. A part, però, de buscar-nos angoixa malaltissa i de fomentar la perillosa obsessió pel recompte dels qui «encara» parlem català, oblidem el paper de la literatura en la història del català. Independentment de si som molts o pocs els qui quedem, el fet és que no ens adonem que tenim obres literàries que, a més de donar al català l'estatus de llengua, reforcen la nostra adhesió a la catalanofonia. Tenim literatura, tenim escriptors, tenim traductors i tenim lectors. No és aquest el circuit de l'ús social del català de més efectivitat?

Sense l'obra de Ramon Llull, escrita en català, a més de llatí i àrab, és molt probable que els subjectes de la llengua catalana haguessin desistit molt abans que no ho van fer, quan va decaure la confiança en el català com a llengua de cultura.

Al segle xix *L'Atlàntida* de Verdaguer no tenia pas gaires lectors en un país de classes populars sense gaire escola i de classes superiors de formació castellana. Això no obstant, contra el que decretaven les lleis i les institucions espanyoles, aquell poema tornà als catalans el convenciment que tenien una llengua de cultura i no un dialecte. Però el pes de l'argument no era tant perquè haguessin lle-

git *L'Atlàntida* i els hagués agradat com perquè els entesos de fora asseguraven que mereixia de ser traduït i llegit en altres llengües.

Al segle xx tingueren uns efectes semblants l'*Odissea* de Carles Riba i les traduccions dels clàssics de la Bernat Metge. Molts catalans, sense poder llegir-ne cap, les exalçaven com un «monument» a la llengua i se n'enorgullien, perquè, de monuments semblants, no pas totes les llengües en tenien. Podem estar segurs que sense Foix, Espriu, Rodoreda, Pere Quart, Fuster, Martí i Pol, l'ús social del català no hauria resistit la política d'exterminar la cultura catalana que Franco practicà durant quatre dècades, la durada d'una generació.

Al segle XXI l'ús social del català o bé s'alimentarà de les obres literàries o bé es decandirà. Tothom vol que la pròpia llengua sigui de cultura, com més alta millor, com més reconeguda millor pels mèrits dels seus escriptors. Tothom vol satisfer la necessitat de lectura amb obres en la pròpia llengua, reconegudes en altres literatures. Per això, quan veiem que els premis Nobel adopten la política de l'estat espanyol d'excloure la literatura catalana, no podem deixar de fer-los còmplices d'aquella política, heretada del franquisme. Ningú no vol parlar, llegir o escriure una llengua que no tingui una gran literatura. Com transmetrem a l'escola i a la universitat una llengua sense literatura de prestigi? Ens hem d'aferrar, però, a la idea que si el poder de la bota militar és decisiu en la vida i la mort de les llengües, el poder de l'obra literària també és determinant per resistir-hi i guanyar.

2

Reprenquem el fil dels poetes traductors de la nostra tradició literària. El primer és **Verdaguer**, romàntic. A més de traduir el poema occità *Nerto*, de Mistral, dugué a terme dues operacions traductives peculiars, d'una extremada gosadia literària i d'un gran interès traductològic. La primera, sobre el *Càntic dels Càntics*, de la Bíblia, és d'una magnitud imposant. Si la Bíblia és el llibre més universal, més traduït, més llegit de la història de la literatura del món, el *Càntic dels Càntics* n'és la quinta essència, pel seu lirisme d'amor i la seva riquesa de significat místic. Doncs, Verdaguer, sense comptar

amb precedents, a causa de les prohibicions catòliques de traduir la Bíblia a les llengües dites vernacles, i disposant d'uns coneixements poc més que rudimentaris de l'hebreu i del grec, Verdaguer –dic–, traduí en vers el *Càntic dels Càntics* partint de la traducció llatina *Vulgata*, amb uns resultats sorprenents. L'altra peculiar operació traductiva de Verdaguer és sobre el *Llibre d'Amic e d'Amat*, de Ramon Llull, el llibre més universal de la poesia catalana, igualment pletòric de lirisme i misticisme. És discutible si podem parlar de traducció del català al català, quan és del català del segle XIII al català del segle XIX, però el cas és que Verdaguer –com he exposat en un altre lloc–, entengué que el versos de la seva «manipulació» de Llull, que anomena *Perles del "Llibre d'Amic e d'Amat"*, són de naturalesa traductiva.

El segon traductor, **Maragall**, és un neoromàntic que s'imposà d'aprendre dues grans llengües, el grec, per experimentar a quatre mans amb l'hel·lenista Pere Bosch i Gimpera la prosòdia catalana sobre els *Himnes homèrics*, i l'alemany, per llegir Nietzsche i Novalis, que li reforçaven la fe en la virtut salvadora de la poesia, i per reprendre la tragèdia *Nausica*, un projecte abandonat de Goethe, basat en un episodi de l'*Odissea* d'Homer. Sabíeu que Carles Riba va dedicar la tesi doctoral a la *Nausica maragalliana* i a les seves antecessores, la goethiana i l'homèrica? Homer–Goethe–Maragall–Riba. Quin filó per a la literatura catalana universal!

La següent fita de poetes traductors és doble, **Carner** i **Riba**, mereixedors de compartir el cim de la traducció literària al català en quantitat i en qualitat, en diversitat de gèneres i en energia expressiva. Com si s'haguessin repartit la literatura universal accessible a la seva època, les traduccions de Carner comprenen escriptors anglesos, Shakespeare, Dickens, Mark Twain, Defoe, Lewis Carroll, Francis Bacon, i escriptors francesos, Molière, Musset, La Fontaine, La Bruyère, a més de poesia xinesa, les *Floretes* de Sant Francesc d'Assís i els contes de Hans Christian Andersen. Al seu torn, Carles **Riba** val com «el» poeta traductor del segle XX. Sobre l'excel·lència de Riba és difícil d'exagerar. Ell és l'home que millor representa la Col·lecció Bernat Metge d'autors grecs i llatins, bilingüe, patrocina-da pel mecenes Francesc Cambó, admirada pels escriptors d'altres

cultures i envejada pels de llengua castellana. Riba traduí l'*Odissea* d'Homer dues vegades, traduí Virgili, Èsquil, Sòfocles, Eurípides, Xenofont, Plutarc. Traduí, ell sí de l'hebreu, el *Càntic dels Càntics*, com també del grec modern Kavafis, de l'anglès Edgar Allan Poe i de l'alemany Friedrich Hölderlin.

Dos noms més completen aquesta selecció dels sis traductors més eminents de la literatura catalana contemporània: l'un és **Sagarra**, poeta, prosista i el més destacat escriptor de teatre del segle XX, a qui podem poder llegir en català els més grans dramaturgs, com són Shakespeare, Molière i Gogol, a més de *La Divina Comèdia*, de Dante, en versos i comentaris admirables. L'altre és **Manent**, de qui admirem més que la pròpia poesia, les *Interpretacions de la poesia xinesa* i les «penetracions» dels grans de la poesia anglesa i nord-americana, de Keats a Dickinson, de Blake a Dylan Thomas. Manent és qui encarna millor que cap altre la figura de poeta traductor en el sentit que la poesia que val d'ell no és tant la pròpia com la de traducció.

Són sis figures indiscutides del cànon català de literatura traduïda. Una literatura que abasta tots els gèneres i que constitueix el nostre *thesaurus*. T.S. Eliot deia que el poeta que a vint-i-cinc anys no hagi adquirit el sentit històric suficient per saber que escriu a l'interior d'una tradició que es remunta a Homer, com a mínim, i que travessa els segles fins als escriptors coetanis, val més que abandoni la poesia. Igualment el traductor en català que a vint-i-cinc anys no hagi pres consciència que tradueix en la tradició de Verdaguier, Maragall, Carner, Riba, Sagarra, Manent, val més que abandoni la traducció.

No són, en rigor, noms excepcionals en el sentit de poc freqüents en el nostre panorama traductiu. Ho són només en tant que sobresortints i extraordinaris. Representen les anelles més fortes de la cadena d'incomptables poetes traductors contemporanis, que començà a la Renaixença, diguem, amb Joaquim **Rubió i Ors**, traductor de Víctor Hugo, i ha continuat ininterrompuda fins a Miquel **DescLOT**, per posar un poeta traductor que acaba de publicar un destacat llibre, **De tots els vents**, amb poemes de vint-i-tres literatures diferents i seixanta-cinc poetes de tot el món. Un llibre que fa època no només en

la trajectòria de l'autor, sinó en la història de la literatura de traducció del país. Aquesta història que continuaran, sense cap mena de dubte, els traductors dotats de sentit històric que es formen a les nostres facultats.

Si imaginéssim una galeria ideal de poetes traductors del segle XIX al XXI, de **Rubió i Ors** a **DescLOT**, hi figurarien moltes desenes de noms. Les investigacions en curs sobre història de la traducció que duen a terme els components del grup de recerca creat *ad hoc* a la Universitat de Vic aporten contínuament noves dades sobre l'activitat literària de traduir, tan sovint ignorada del públic, sempre poc considerada per la crítica, mal estimada pels mateixos traductors i, a la fi, no gens visible a la superfície de la vida literària. No cometré la indelicadesa que significaria fer-ne l'enumeració, tot i que seria bo que els poetes traductors anessin sortint de l'ombra per ocupar el lloc que els correspon. Demano, però, que em sigui permès de fer dues excepcions. La primera per tres poetes traductors emèrits, escriptors encara en actiu, com són Josep **Palau i Fabre** (1917), traductor d'Arthur Rimbaud i d'Antonin Artaud; Montserrat **Abelló** (1918), traductora, entre d'altres, de Sylvia Plath i Dylan Thomas (a més de traductora a l'anglès, de Salvador Espriu, Mercè Rodoreda, Maria Àngels Anglada i M. Mercè Marçal) i Joan **Triadú** (1922), traductor de Píndar, d'un poema de Safo i de 40 Sonets de Shakespeare.

La segona excepció és per esmentar –per raons diferents– tres traductors traspassats, representatius, de manera diferent, de la millor tradició traductiva recent: d'una banda, M. Mercè **Marçal** (1952-1998), poeta traductora de Margueritte Yourcenar, Colette i poetes russes, de qui m'agrada evocar aquells versos: *A l'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona / de classe baixa i nació oprimida. / I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel*. Em fan pensar en el do –per a nosaltres, sobretot– que M. Mercè Marçal oblidà: haver nascut poeta.

De l'altra banda, dos grans amics meus, Antoni **Pous** (1932-1976), traductor singular de dos autors tan singulars com Paul Celan i Walter Benjamin i autor de la divisa que presideix aquestes reflexions: *Un cop acabada, la traducció hauria d'haver esdevingut un text idèntic a l'original i tanmateix diferent d'ell: una mateixa ener-*

gia expressiva sota dos sistemes expressius diferents. És extreta del pròleg al llibre *Versions de Paul Celan* (1976), que vaig tenir el privilegi d'editar, després d'haver-ne seguit la gestació fins als darrers mesos de vida de l'amic poeta traductor. L'altre amic és Segimon **Serrallonga** (1930-2002), traductor de Blake, de Brecht i dels llibres de la Bíblia, *Saviessa* i *Eclesiàstic*, traspasat fa dos anys, quan estava a punt d'arribar-li a les mans el llibre *Versions de poesia antiga*, on ens ha deixat una mostra commovedora de poesia de Mesopotàmia, Egipte, Israel, Grècia i Roma, i d'on he triat el fragment amb què tancaré aquesta conferència. Tant de l'un, d'en Toni Pous en els anys d'estudis a Alemanya, com de l'altre, d'en Segimon en els anys universitaris de Vic, he atresorat l'experiència d'assistir des de dins al creixement de l'energia traductiva.

Arriscant-me més que no ho he fet amb els sis noms del començament, tancaré el llistat de poetes traductors amb quatre noms que representen la vitalitat actual de la tradició catalana traductiva i en són com la punta de llança, dotada del sentit històric que reclamava T. S. Eliot per al poeta i que jo he estès al traductor.

Feliu **Formosa** (1934), traductor de l'alemany, des d'antologies de poesia i de narrativa de Klaus i Thomas Mann fins a tota l'obra dramàtica de Brecht.

Narcís **Comadira** (1942), traductor de poetes italians i d'Auden.

Francesc **Parcerisas** (1944), traductor de poesia italiana i anglesa.

Miquel **Desclot** (1952), el traductor actual més destacat en nombre i varietat de poetes traduïts, que acaba de publicar –com he dit– *De tots els vents*, on recull el millor i més variat de la seva poesia traduïda i on exposa el seu pensament traductològic amb claredat i coratge.

3

Pel que hem dit fins ara, hem de considerar la nostra història literària com un cas únic, perquè conté tants i tan bons poetes traductors? Més aviat no, al contrari. Goethe deia que «l'edat moderna és l'edat de les traduccions» i que «les traduccions constitueixen una part essencial de la [nostra] literatura [alemanya]». No som, doncs,

cap raresa, sinó només la confirmació d'una regla que fa que la poesia vagi inseparablement unida amb la traducció de poesia. Quan no hi ha traducció, en realitat és que no hi ha ni poesia ni llengua. L'especificitat del nostre cas està potser en el fet que la poesia i la traducció de poesia en català, després de decaure, varen reprendre coincidint amb l'esclat del Romanticisme, moment de màxima tensió poètica en la història de les literatures d'Europa. Per això la literatura catalana contemporània és més filla dels escriptors romàntics que cap altra, perquè són els nostres referents immediats i més operatius. Per això cal refusar la metàfora de la Re-naixença, si, mal entesa, porta a la falsa concepció que abans existia alguna cosa que no era ni llengua ni literatura, de la qual un bon dia aquestes dues criatures varen (re)néixer. O que abans hi havia llengua, però no literatura, quan en realitat la falta de literatura comporta la inexistència de la llengua. Altre cop topem amb el binomi indissociable de llengua/literatura.

Els antropòlegs sostenen que no es coneix cap grup humà «il·lingüe», sense llengua, sense competència comunicativa verbal. Però tampoc no en coneixem cap d'«il·literari», sense literatura, sense poesia. En les formes més reculades de vida humana que coneixem, en les comunitats més arcaiques, la llengua hi té una dimensió que va més enllà de l'àmbit de la comunicació útil, instrumental. La dimensió literària és reservada a moments especials de la vida dels individus i de les comunitats, quan es troben en l'àmbit de comunicació amb el sagrat o simplement el noümic. En les cultures no escriptores, anomenades de l'oralitat, hi batega la poesia tant com en les cultures del llibre.

A desgrat dels ensenyaments dels antropòlegs, les nostres imaginacions no es desempalleguen de la concepció dicotòmica del que anomenem llengua i literatura, com si fossin dues entitats que poden anar separades, quan de fet són la cara i la creu d'una mateixa medalla. Estem disposats a acceptar que una de les manifestacions de la llengua és la poesia. Fins i tot que és la més alta, la més digna, la més expressiva de les seves manifestacions. Però ens costa més de pensar que cap llengua no pot existir sense poesia. No només que no pot ser

completa, sinó que no pot existir. Ens imaginem que primer és la llengua i després ve la poesia, com si es tractés d'elements sobreposats. Com en l'escultura. Primer hi ha el marbre, després l'estàtua. Resulta, doncs, que no. Resulta que les recerques empíriques porten a concloure que no existeix un estadi de llengua anterior a la literatura, sinó que són dues magnituds indissociables. Allà on hi ha marbre hi ha estàtua. Una llengua privada de formes poètiques no és real.

George Steiner ens convida a fer el pas següent: tot acte de comunicació porta la traducció implícita. No hi ha cap llengua autàrquica, intraduïble. Segons la proposta steineriana, la traductibilitat (traduïbilitat) no és extrínseca al binomi llengua/poesia, sinó que li és inherent. Altre cop, doncs, hem de rectificar la imaginació, quan ens representa la seqüència llengua–poesia–traducció com si fossin tres estadis successius. Primer hi ha llengua, després poesia, després traducció. En realitat es tracta d'una seqüència conceptual que només existeix en el nostre pensament discursiu. Per explicar-nos una unitat complexa ens servim del discurs, però aquest procediment necessari no ens hauria de fer oblidar la unitat del fenomen.

Des d'aquesta perspectiva, quina amplitud no agafen els fenòmens que anomenem intertextualitat i transtextualitat! Una llengua ja no és un camp de comunicació tancat sinó implícitament obert a totes les llengües del món. No és un camp de comunicació restringit a usos utilitaris i instrumentals sinó obert a totes les necessitats de bellesa, de joc, de gaudi i de creativitat que els humans acomplim amb l'idioma, quan en fem poesia. Les llengües dites nacionals contenen cadascuna d'elles tota la universalitat i tota la diversitat de la condició humana, expressada en les literatures del món. L'obra literària en una llengua és la capsa tancada que espera la clau del traductor que l'obri i en vessi el tresor a una altra llengua, una altra literatura, un altre món de referències.

La fonamentació antropològica de la traducció no és irrellevant. Traduir és l'única via per on podem combatre el perniciós mite de Babel, que presenta la diversitat de llengües com una situació no primigènica sinó derivada d'una culpa i un càstig. Traslladant-nos a uns orígens reculats, anteriors a l'aparició de la diversitat de vida huma-

na a la terra, el mite ens fa imaginar una llengua única que no ha existit mai enlloc. Dilucidar quin idioma parlaven Adam i Eva al paradís, si era el mateix que parlaven amb Iahvè, el seu creador, si era l'hebreu i si era la llengua mare de totes les altres llengües, fou una activitat infructuosa, però no innòcua, que tingué ocupats molts erudits durant alguns segles. Avui, a desgrat que empíricament s'hagi comprovat que és una il·lusió, la imaginació continua aferrada a les figuracions babèliques d'una situació ideal en què la humanitat havia viscut o podria tornar a viure sense multiplicitat de llengües. Encara sentim gent no pas il·letrada que diu que, sí, que molt bé, però que amb una sola llengua estaríem millor. Sense adonar-se que és com si diguessin que seria millor que la terra no girés a l'entorn del sol i que Galileo Galilei s'hagués equivocat.

Amb les penalitats de la traducció no ens redimim de cap pecat que es mereixés la confusió de llengües. La diversitat de llengües ni és confusió ni fou produïda per la desmesura dels humans que volien escalar el cel. És l'estat natural de la diversitat. Per això la mateixa Bíblia contradiu el mite de Babel amb el de Pentecostès, on tothom entén tothom sense deixar de parlar cadascú en la pròpia llengua. Amb la traducció descobrim que les llengües no han començat des de cap *big-bang* primigeni sinó que totes es mouen i giren a l'entorn les unes de les altres sense que cap en sigui el centre i essent totes permeables a totes.

4

En un altre lloc he apuntat la idea, derivada del Romanticisme, que el poeta busca en la traducció de poesia la completesa que no troba en ell mateix i espera de trobar en els poetes del món. El poeta traductor seria, així, dues vegades poeta. Per la nostàlgia de l'absolut en ell i per la nostàlgia de l'absolut en els poetes del món. La condició de poeta traductor s'ha universalitzat des del Romanticisme. Per això el «després d'Auschwitz», que ha plantat al cor del poeta la pregunta si encara és possible la lírica, manté viva la nova mala consciència de l'humà i l'inhumà. Sorgida del procés de l'Holocaust

(1963), no ha prescrit, per més monuments de pedra o d'obres literàries que celebrin la derrota del nazisme o la «transició» de les seves variants suposadament més suportables com l'espanyola franquista.

La consciència del món, d'habitar el món i d'habitar en el món, la devem a Goethe. Els seus biògrafs contenen que els darrers anys vivia obsedit per la paraula *Welt*, món, i que en els darrers moments de lucidesa dibuixava amb la mà damunt del cobrellit la doble ve de *Welt*, que a més de significar «Món» prefixa els mots que els llatins adjectivem amb mundial o universal. Per a Goethe la *Weltfrömmigkeit* és la clemència universal, la *pietas* dels romans, l'elevació de les relacions socials a l'esfera supraindividual on és possible la solidaritat, igual com la *Weltliteratur* és la literatura universal que aboleix les barreres no sols nacionals sinó socials, perquè penetra de poesia els processos mundials de la història política.

La *Weltliteratur*, com en el cas del mite de Babel, no ens hauria de confondre fent-nos imaginar una Mundoliteratura de la qual es derivessin les altres, o, pitjor, cap a la qual tendissin totes les altres. Si fos així, pensariem el que ens volen fer pensar els venedors de *bestsellers*, que això, els *bestsellers*, fabricats per ells mateixos a les seves indústries globalitzadores, són la Literatura Mundial que Goethe preconitzava. En realitat la *Weltliteratur* existeix només en les literatures del món i no és sinó allò que d'universal conté cada literatura, la catalana en primer lloc –si més no per a mi–, perquè aboleix les fronteres entre nacions sense destruir les nacions i suprimeix les barreres socials sense suprimir les societats.

Altrament no hauríem de pensar en les literatures del món com una pila informe de llibres sinó com un conjunt orgànic d'energies expressives que s'interpenetren. Per efectes de la traducció, les literatures del món creen *Weltliteratur*, on tot repercuteix en tot, més endins d'on repercuteixen els fenòmens lingüístics, les modes o les estètiques en voga. Totes i cadascuna de les literatures del món expressen els processos comuns de la història dels homes. Si no ho fan, ni tan sols són literatura.

En les traduccions dels escriptors que tradueixen i dels escriptors que són traduïts, no hi sé veure sinó els flums d'una mateixa font, de

la qual ragen i a la qual remunten. Una font que no és altra que la literatura, la poesia, perquè, tal com ha escrit Narcís Comadira, a propòsit de Verdaguer, «un poeta ho és perquè parla en la Llengua Universal de la poesia».

5

«És en l'home el misteri, no en l'obra d'art», escrivia Carles Riba al pròleg de la segona traducció de l'*Odissea*, 1953, per explicar que l'impuls a traduir altre cop l'obra que havia traduït el 1919 li venia tant del «professor de grec» com de «l'artista pur» que duia en ell i que l'un i l'altre constataven «melangiosament que llur traducció, que tota traducció, és sempre per força provisional». Com si per força no fos provisional tota obra, més encara la no traduïda, perquè la traducció té sempre oberta la possibilitat d'una nova traducció, mentre que l'original l'hem fixat per sempre en estat inalterable.

Si les confessions dels poetes són a vegades més reveladores pel que no diuen que pel que diuen, les dels poetes traductors no fan pas excepció. És el cas de Verdaguer. En prologar el llibre *Perles del «Llibre d'Amic e d'Amat» d'en Ramon Llull*, escrit entre 1894 i 1896, però no publicat fins a 1908, sis anys després de la seva mort, Verdaguer pretén «justificar el meu atreviment d'haver posades mes mans barroeres en eixa obra sagrada», o sigui d'haver-la manipulada, dient que la «mateixa amor de l'Amat que fou inspiradora d'aqueixos pensaments n'ha sigut la traductora». El que aquí es diu sense dir-ho és, primer, que l'obra del traductor és manipuladora; segon, que cal inspiració per traduir i, tercer, que la font d'inspiració de l'autor original i la font d'inspiració de l'autor traductor són la mateixa, l'experiència mística del diví.

El resultat és que volent justificar l'atreviment el fa més inexcusable, afirmant que la seva poesia de traducció és tan elevada com la del llibre de Llull, la més alta –en paraules seves anteriors– que mai hagin escrit mans humanes. Tal com ho he exposat en un altre lloc, Verdaguer traspasa aquí tota intertextualitat per situar-se en la regió de la *simposia*, apuntada, encara que no explorada, pel crític

romàntic Friedrich Schlegel a *Conversa sobre la Poesia (Gespräch über die Poesie*. 1798-1800):

Potser començaria tota una època nova per a les ciències i les arts, si la simfilosofia i simpoesia esdevingués una cosa tan general i tan íntima, que deixés de ser una raresa el fet que dues o més personalitats oposadament complementàries produïssin obres conjuntes. Sovint un no es pot resistir al pensament que dos esperits es pertanyen l'un a l'altre, com meitats separades, i que s'uneixen solament quan creen.

Heus aquí el veritable atreviment del nostre poeta traductor. Ell, Verdaguer, i Llull, traduït, són aquestes dues personalitats oposadament complementàries que han produït l'obra conjunta. Són dos esperits que es pertanyen l'un a l'altre, com meitats separades, que s'han unit per crear. Això no és equiparar-se a Llull, és fondre's amb ell.

Crec que el component «simpoètic» schlegelià no és cap raresa, sinó que es troba sovint en el poeta traductor i que, en el fons, tota poesia traductiva aspira a la *simpoesia*, a la unió de dues meitats separades. El poeta esdevé traductor perquè sent en el poeta traduït la personalitat oposadament complementària amb qui produirà una obra conjunta.

Vista així, la concepció verdagueriana és d'una gran gosadia a la vegada que d'una gran modernitat. Sembla procedir de les elucidacions avançades dels estudiosos actuals dels fenòmens de la traducció. Subvertint els conceptes binaris tradicionals de text original / text traduït, que no han fet sinó accentuar-ne la separació fins a negar la possibilitat de la traducció, els traductòlegs han torpedinat el concepte mateix d'autor, traslladant (traduint) l'hegemonia de l'autor al traductor, el qual esdevé protagonista d'un procés autònom d'escriptura, amb la qual cosa s'invaliden tots els arguments que sostenen la impossibilitat de la traducció.

Si, segons Derrida, parafrasejat per Pilar Godayol, la inversió nietzscheana de causa i efecte s'aplica de manera anàloga a la traducció, llavors tenim primer l'efecte, «la interpretació traductològica», i després la causa, el text originari.

Rebel·lió del traductor? Suplantació del poeta original? Usurpació d'autoria? En la línia del Verdaguer traductor que s'atreveix a «traduir» del català al català el misticisme de Llull i del Verdaguer que, sense saber d'hebreu, escomet el *Càntic dels Càntics*, Miquel Desclot no s'està d'asseverar: *Si se'm permet l'atreuiment, diria que no he traduït poesia japonesa al català, sinó que he escrit poesia japonesa en català*. No altra cosa expressa la divisa d'Antoni Pous amb què he començat la conferència: *Un cop acabada, la traducció hauria d'haver esdevingut un text idèntic a l'original i tanmateix diferent d'ell: una mateixa energia expressiva sota dos sistemes expressius diferents*.

***

No digueu que no vivim uns temps estimulants per als qui ens dediquem a la traducció de poesia, sigui des de la trinxera com a poetes traductors, sigui des de la universitat com a professors i estudiants de traducció. Temps estimulants a desgrat de la inflació estructural creada pel desequilibri entre, d'una banda, la formació hiperformalitzada que els estudiants de traductor reben a les nostres facultats i, de l'altra, l'escassa producció editorial, l'escàs consum lector i l'escassa crítica de la traducció. Però això donaria per un altra conferència.

El fet incontestable és que el món de la traducció ha entrat en una època del màxim interès, teòric i pràctic. La traducció ha adquirit una majoria d'edat que se li havia negat fins ara i les ciències de la traducció han adquirit el dret de circular per les facultats universitàries al costat de qualsevol de les altres ciències del text literari. Igual com els poetes traductors han aconseguit que la traducció de poesia passés a ser un gènere poètic, els traductòlegs s'han guanyat el respecte de la seva ciència.

He anunciat que acabaria amb un poema de Segimon Serrallonga. Es tracta del *Plany de Ningal per la destrucció d'Ur*, un poema compost en sumeri cap a l'any 2100 abans de la nostra era, per plorar la destrucció de la ciutat d'Ur, a l'Iraq, i compost en català perquè el poeta traductor Serrallonga l'ha vist «altament significatiu de la na-

tura humana embogida en la destrucció de ciutats com Hiroshima, Nagasaki i Dresde, per citar només les destruccions més terrorífiques i sorprenents dels temps moderns», a les quals hi hauria pogut afegir les ciutats on el plany de Ningal es torna a sentir.

Valgui la lectura d'un fragment de *Plany de Ningal per la destrucció d'Ur* com un homenatge al poeta traductor, a tot poeta traductor, i com un homenatge al país de Ningal, a tot país destruït per «la natura humana embogida».

LLAVORS LA SENYORA D'UR FA SENTIR SOBRE LA TERRA AQUEST LAMENT DE LIRA, ELLA MATEIXA PROFEREIX AMB VEU TRENCADA EL PLANY SOBRE EL CASAL ENDERROCAT:

Aquest plany amargant estava destinat al meu país,
i ja no podria, ni voltant tota la terra com una vaca busca el vedell,
ja no podria aplegar de nou el meu poble,
aquesta amarga sofrença era destinada a la meva ciutat.

Encara que hagués fet batre les ales com una ocella
i com una ocella hagués volat a la meva ciutat,
la meva ciutat hauria estat destruïda fins a la rel,
fes el que fes jo, la ciutat d'Ur seria extingida.

RICARD TORRENTS